

Leidse familienamen

Leendert Brouwer

Vraag een Leenaar of hij typisch Leidse achternamen kent en hij zal er een aantal noemen. Veel van die namen zijn afkomstig van buitenlandse immigranten die in de Leidse lakennijverheid kwamen werken, andere ontstonden in de stad zelf. Zo ook de naam Van Duijvenbode. Organist Willem Cornelisz kreeg die naam als ereteken voor zijn heldenrol tijdens het Leids ontzet in 1574. Helaas komt juist die naam tegenwoordig nauwelijks meer voor in Leiden.

In de laatste tweehonderd jaar is het inwonertal van Leiden gegroeid van 30 duizend naar 120 duizend. Binnen die uitdijende bevolking zijn families die zich aan hun naam als ‘typisch Leids’ laten herkennen. Veel van die familienamen zijn al lang in Leiden gevestigd, maar alleen aan de hand van minutieus archiefonderzoek kunnen we bepalen of ze ook in Leiden zijn ontstaan.

Na het Beleg van 1574 werd Leiden welvarend en trok de stad veel migranten aan. Maar vervolgens slonk de bevolking weer, om pas in de negentiende eeuw opnieuw in aantal toe te nemen. De volkstelling van 1574 laat zien dat de meeste mensen toen slechts bekend waren met voornaam en patroniem. Algemeen gebruik van achternamen vond pas later ingang, mede dankzij de namen die door Waalse of Franse wevers en andere migranten werden meegebracht. Als we de specifieke Leidse familienamen nader bekijken, dan zien we er een flink aantal van buitenlandse oorsprong tussen.

Typisch Leids?

Een Leidse familienaam kun je als volgt definiëren: het gaat om een achternaam die relatief veel voorkomt in Leiden, en elders beduidend minder, maar die niet per se in Leiden hoeft te zijn ontstaan. Maar ook in die laatste gevallen kun je vaak veronderstellen dat ze in Leiden zijn gevormd, dat wil zeggen dat ze vanuit een andere taal hier een specifieke Hollandse naamvorm hebben gekregen.

Om te bepalen wat nu eigenlijk die Leidse familienamen zijn, heb ik de namen in Leiden met die van heel Nederland vergeleken. In Nederland komen ongeveer 300 duizend verschillende familienamen voor, waarvan een derde overigens maar door één persoon wordt gedragen. De inwoners van Leiden dragen ongeveer 25 duizend achternamen, 11 duizend daarvan zijn hier uniek.

Vergelijken we aan de hand van de Nederlandse Familienamenbank de topnamen, de namen die het meest voorkomen in de Gemeentelijke Basisadministratie van 2007, dan voert zowel in heel Nederland als in Leiden de familienaam De Jong de lijst aan. Ook andere namen die in Nederland veel voorkomen, zijn goed bekend in Leiden. Voorbeelden zijn Jansen, Van den Berg en De Vries, met kleine verschillen wat hun positie betreft. Jansen staat landelijk op de tweede en in Leiden op de vierde plaats. Van den Berg staat landelijk vierde, maar in Leiden tweede. De Vries is de derde naam in Nederland, maar in Leiden de achtste. Binnen de Leidse top tien valt een tweetal namen op. Van Leeuwen staat in Leiden op de derde plaats, in heel Nederland slechts op de negentiende, terwijl Schouten in Leiden negende is en in Nederland genoeg moet nemen met de 35e plaats. Ook sterk in Leiden vertegenwoordigd is Van der

Linden: de naam staat hier op 12, tegenover 27 in Nederland. Toch zijn dit geen specifieke Leidse, maar vooral Hollandse of West-Nederlandse namen.

Op de lagere posities zien we opmerkelijker verschillen. Met 5100 naamdragers in totaal is Van Egmond landelijk slechts 234e, maar in Leiden neemt de naam de 15e plaats in. Dat is een wezenlijk verschil, maar echt Leids is deze naam desondanks niet. Van Egmond kan eerder een Katwijkse naam worden genoemd, want in dat vissersdorp heten maar liefst 726 personen zo. Wél typisch Leids is Neuteboom. In Nederland is deze naam met positie 1825 niet hoog genoteerd, maar met 210 naamdragers is Neuteboom 18e in Leiden. Op de verspreidingskaart in de *Nederlandse FamilienamenBank* is goed te zien dat Neuteboom inderdaad in Leiden het meest voorkomt (daarna volgt Deventer met 48 personen).

Interessant aan oudere familienamen is dat ze veel taalvariatie laten zien, omdat ze door hun ontstaan in een ver verleden vaak hun aparte klank- en schrijfvormen behouden hebben. Neuteboom is daar een mooi voorbeeld van. Varianten zijn de namen Notenboom, Noteboom, Nootboom en Nootenboom; de umlaut-vorm Neuteboom is de meest voorkomende variant. Aan die -eu-vorm is af te leiden dat de Leidse naam Neuteboom van origine niet Leids is. De umlautgrens liep eertijds namelijk vanuit Duitsland tot aan West-Nederland. Als de naam in Leiden inheems zou zijn, was de naamvorm Nootboom of Notenboom geweest. Uit de genealogie blijkt dat de achternaam weliswaar in de tweede helft van de zeventiende eeuw in Leiden voor het eerst werd gebruikt, maar we mogen veronderstellen dat de eerste naamdragers hier (broer en zus Jordanus en Grietje Neuteboom) de naam uit Amersfoort hebben meegebracht, vanwaar zij afkomstig waren – ook al worden zij daar slechts met voornaam en patroniem vermeld, als kinderen van een in Lunteren geboren vader.

De volgende naam die veel vaker in Leiden wordt gehoord dan in de rest van Nederland is de naam Van Tongeren (op plaats 27 in Leiden, 601e in Nederland). De eerste naamdragers zullen oorspronkelijk uit Tongeren komen. Maar uit welk Tongeren? Behalve de oude plaats Tongeren in Belgisch Limburg, die al in de Romeinse tijd werd vermeld, zijn er nog de buurtschappen Tongeren bij Boxtel en bij Epe. Een ander in Leiden betrekkelijk vaak voorkomend toponiem is Ouwkerk (op de 28e plaats, in Nederland 884e). Deze familienaam is afgeleid van Ouderkerk aan den IJssel, Ouderkerk aan de Amstel, of van verder weg: Ouwkerk op Schouwen-Duiveland (Rotterdam heeft overigens bijna net zoveel inwoners als Leiden met deze familienaam).

In Leiden zijn meer toponiemen als achternaam tot wasdom gekomen. De meest voorkomende zijn (in volgorde van het aantal naamdragers): Hartevelt, Rijsbergen, Bavelaar, Ravensbergen, Honsbeek, Onderwater, Van der Blom, Van der Weijden, Van der Zeeuw, Zandvliet, Van der Reijden, Nieuwenburg, Van Polanen, Laterveer, Holswilder, Slingerland, Bekooij, Van Rhijn, Vermond, Glasbergen, Langezaal, Van Iterson, Van Weeren, Overdijk, Straathof, Rijsdam, Zirkzee. Het zijn namen uit alle windstreken, van dichtbij en veraf, uiteindelijk in Leiden geconcentreerd.

Wie de geschiedenis van Leiden een beetje kent, weet dat de lakennijverheid voor deze stad heel belangrijk was. In de zeventiende eeuw kende Leiden door de bloei van lakennijverheid een grote bevolkingsaanwas. Vooral uit Noord-Frankrijk en Vlaanderen stroomden gespecialiseerde immigranten toe. Velen brachten achternamen mee die aan hun nieuwe woonplaats werden aangepast, dat wil zeggen dat zij werden vertaald of vervormd. Leiden heeft er een aantal karakteristieke namen aan overgehouden, bijvoorbeeld de al genoemde

naam Bekooij, afgeleid van Du Bucquoy (het toponiem Bucquoy kan men op een gedetailleerde landkaart ten zuidoosten van Roubaix vinden). Ook de Leidse naam Beij is aantoonbaar afkomstig uit Noord-Frankrijk, al is niet duidelijk hoe de naam daar luidde. Pieter Bey, die in 1668 in Leiden trouwde, was een greinwerker uit Saint-Amand.

Duits of toch Frans?

Echt Leids kunnen we wellicht de naam Sloos noemen. Honderdvijftig van de vijfhonderd naamdragers wonen in Leiden, de rest voornamelijk in de omliggende gemeenten. Maar ook Sloos is een naam met een buitenlandse oorsprong. Multatuli schreef over deze familienaam in *De geschiedenis van Woutertje Pieterse* en haalde hem daarvoor naar Amsterdam: 'Ik hiet Gerrit... Gerrit Sloos, weetje. Eigenlijk is m'n naam Schlossmann, maar och... wat heeft 'n mens aan die moffenkuren, niet waar? Daarom zeg ik maar Sloos, en zo teken ik ook, want... ik ben de knecht, weetje.' De schrijver/Multatuli laat zien hoe Sloos onder het volk uit de Duitse naam Schloss(mann) ontstaan kan zijn, maar de Leidse familie Sloos komt uit Noord-Frankrijk. De naam Sloos is een adaptatie van Celosse, welke oorspronkelijke naamvorm in Nederland nog door een veertigtal personen gedragen wordt.

Andere Franse greinwerkers, droogscheerders en lakenwevers hadden namen als Devilee, Siera(t), De la Rie, Eradus of Erades, Chaudron, Filippo of Philippo, Blansjaar, Heruer. Selier (afgeleid van Charlier), Piket (afgeleid van Piquet), Gordijn of Goddijn, Pardon, Laman, Siebert, La Lau, Crama (uit Luik), Mieremet, Brussee, Segaar.

Al deze namen hebben meer dan vijftig naamdragers in Leiden en behoren daarom tot de 250 meest voorkomende in de stad. Dat Leiden ook aantrekkingskracht uitoefende op Duitse migranten, blijkt uit de concentratie van de namen Schlagwein, Teske en Holswilder.

Andere Leidse namen zijn (in volgorde van meer naar minder voorkomend): Stouten, De Roode, Tegelaar, Brandt, Ligtfoot, Hillebrand, Gijsman, Arnoldus, Kluivers, Lepelaar, Bink, Springer, Koet, Lens, Mink, Stikkelorum, Vijlbrief, Stokkel, Blikman en Fakkell. Ook hier zitten zeker namen tussen die van verre komen, al zie je dat niet meteen. Neem bijvoorbeeld Arnoldus met een voorouder uit Basel, en Stikkelorum uit West-Vlaanderen. Zo ook Lepelaar, in 1535 als De Lepelaere uit Ronse afkomstig. Stouten is een vertaling van de Franse naam Hardy. Ligtfoot komt al in de veertiende eeuw in Leuven voor, en momenteel buiten Leiden vooral in Oosterhout en omgeving. Stokkel is waarschijnlijk van Duitse herkomst. Leiden heeft ook zijn eigen dubbele naam: Van Schoonderwoerd den Bezemer, waarvan het deel Schoonderwoerd uit Leerdam komt.

Inheemse namen

Wat hier Leidse namen zijn omdat ze in Leiden naar verhouding veel voorkomen en elders beduidend minder, blijken namen te zijn die weliswaar in Leiden blijkbaar in vruchtbare bodem opgegroeid zijn, maar die van elders zijn aangewaaid. Men zou onder Leidse namen ook namen kunnen verstaan die werkelijk binnen de stadsmuren zijn ontstaan, maar zich niet onderscheiden van namen die ook elders veel voorkomen. Zo is het reëel zich voor te stellen dat namen als De Jong, Bakker en Jansen – net als elders – ook in Leiden zijn ontstaan. Bij de Leidse volkstelling van 1574 is bijvoorbeeld ene Hendrick Willemsz backer geregistreerd. De man was ongetwijfeld een bakker en is daarom zo 'genoemd', maar later – mogelijk pas in de

zeventiende en achttiende eeuw – kan onder zijn nazaten uit de beroepsbenaming toch ook de achternaam Bakker zijn ontstaan.

Een naam die in Leiden nauwelijks voorkomt maar toch als Leidse naam vanwege zijn heroïsche geschiedenis tot de verbeelding spreekt, is de naam Van Duijvenbode. Deze naam werd na het Beleg van Leiden in 1574 als ereteken aan de speelman Willem Cornelisz gegeven, omdat dankzij zijn postduiven berichten de stad binnenkwamen, waardoor de inwoners de moed niet verloren en stand hielden tegen de Spaanse belegeraars. Met hem leek de naam echter uitgestorven te zijn, maar op curieuze wijze heeft de naam Van Duijvenbode in Katwijk een doorstart gemaakt. Daar floreert de naam nog steeds. Niet verwonderlijk, want in Katwijk is de voortplanting verzekerd...

Jantje van Leiden

Niet Leids maar toch naar de stad verwijzend is de naam Van Leijden, met de varianten Van Leijen, Leijen, Leijenaar en Van Leiden. Hoewel de naam wil zeggen dat de naamgevende voorouder uit Leiden afkomstig was, is hij daar niet ontstaan. Er was geen reden om je in Leiden met de herkomstnaam Van Leiden te tooien, tenzij je tot het (middeleeuwse) geslacht van de heren van Leiden behoorde. Dankzij een van die uitzwermers rust er een smet op de naam Leiden: de beruchte wederdoper Jan Beukelszoon werd naar zijn geboorteplaats Jan van Leiden genoemd. Zijn naam is spreekwoordelijk geworden: als je je er met een Jantje van Leiden vanaf maakt, scheep je iemand met een ontwijkend antwoord of loze belofte af. Overigens hoeft de naam Van Leiden niet per se op Leidse wortels te duiden. Zo woonde in 1585 in Amsterdam ene Gielis Meynertsz 'int wapen van Leyen'. De familienaam Van Leiden kan ook uit deze huisnaam zijn voortgekomen.

Leiden heeft aparte familienamen. Omstreeks 1900 schreef de historicus P.J. Blok over Leiden de *Geschiedenis eener Hollandsche stad*. Hij schreef een geschiedenis die exemplarisch was voor alle Hollandse steden. Maar die aparte namen laten zien dat de bevolkingsgeschiedenis van Leiden toch bijzonder is.

Leendert Brouwer is verbonden aan het CBG als onderzoeker voor de Nederlandse Familienamenbank

Bijschriften:

Eerste spread

a. en b.

Personeel van de Leidse lakenfabriek J.J. Krantz & Zoon in 1894 (foto H. Jonker; Erfgoed Leiden en Omstreken)

Eerste of tweede spread

c. Namenwolk van de meest specifieke Leidse familienamen

d. Waterverftekening van het rouwbord van Willem Cornelisz in de Leidse Pieterskerk. Het randschrift luidt: ‘Door Godt gheevrocht hebben de duyven die brieven binnen Leyden ghebrocht. Willem Cornelissen van Duyvenboden.’ (Erfgoed Leiden en Omstreken)

e. De Zangeres zonder Naam (Mary Servaes) in haar keuken, circa 1970 (Spaarnestad Photo)